

Wetenschappers: pioniers van nieuwe religies

Hebben de moderne wetenschappen de religie inderdaad gemarginaliseerd? Op die veelgehoorde stelling valt veel af te dingen, schrijft Kocku von Stuckrad. Het waren juist wetenschappers die in de vorige eeuw nieuwe vormen van religiositeit propageerden.

Prof.dr. Kocku von Stuckrad is hoogleraar religiewetenschap en decaan van de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Het is een bekend verhaal: toen het verlichtingsdenken in de achttiende eeuw de rede als de enige maatstaf voor betrouwbare kennis beschouwde, werd een proces in gang gezet dat de ‘moderne’ wereld heeft doen ontstaan. Religie zou daarin een nogal ondergeschikte rol spelen of zelfs helemaal verdwijnen.

Recentelijk is deze zogenoemde ‘secularisatiethese’ onder druk komen te staan. Vandaag de dag speelt religie nog steeds een belangrijke rol. Wetenschappers als Talal Asad en Charles Taylor stellen dat ‘het seculiere’ alleen kan bestaan als ook ‘het religieuze’ wordt gedefinieerd. ‘Secularisatie’ betekent dan eigenlijk de transformatie en niet het verdwijnen van religie. Dit is een goed uitgangspunt voor een nieuwe interpretatie van de rol van religie in de hedendaagse samenleving. Maar hoe gaat dit proces dan precies in zijn werk? Hier is nog weinig over bekend.

In mijn nieuwe boek met als titel *The Scientification of Religion: An Historical Study of Discursive Change, 1800-2000* (Berlin & Boston: De Gruyter 2014) probeer ik erachter te komen hoe we de blijvende invloed van religie in Europa kunnen verklaren. Ik ga nog een stap verder en stel dat het juist de seculiere context is die nieuwe vormen van religie heeft voortgebracht. Het secularisme als religieus productieve kracht dus. Hoe kan dat?

Pioniers

Uit mijn onderzoek blijkt dat de periode tussen rond 1870 en 1930 een belangrijke rol heeft gespeeld bij wat ik de *scientification*, oftewel de ‘verwetenschappelijking’ van religie noem. In de tweede helft van de negentiende eeuw zijn veel nieuwe disciplines ontstaan, die vervolgens als universitaire vakken een vaste plek in de institutionele organisatie van kennis hebben gekregen. Denk aan vergelijkende godsdienstwetenschap, indologie, antropologie, volkenkunde, psychologie, iets later ook de sociologie. Al deze disciplines hebben religie als een belangrijk onderwerp. Het gaat uiteindelijk om een proces van professionalisering van kennis over religie, omdat de bestudering van religie nu in een niet-confessionele of seculiere context terecht is gekomen en niet meer het monopolie was van de (christelijke) theologie. Rond 1900 hebben wetenschappers theorieën over religie ontwikkeld die vervolgens door veel mensen buiten academische kringen werden opgepikt.

Deze wetenschappers zijn de pioniers van nieuwe religies in de

twintigste eeuw. De term ‘joodse mystiek’ bijvoorbeeld werd door de wetenschapper Gershom Scholem geïntroduceerd als een programmatisch concept dat de ‘ware kern’ van het jodendom en de zionistische vernieuwing in de mystieke ervaring van het goddelijke projecteert. Vandaag de dag is Kabbalah een globaal verschijnsel dat zich niet beperkt tot joodse aanhangers.

Of denk aan het idee dat er een ‘Grote Godin’ is die sinds de oudheid continu vereerd werd in Europa, al dan niet in het geheim omdat de katholieke kerk dit als ketterij beschouwde. Rond 1900 hebben vooraanstaande wetenschappers dit idee gepopulariseerd en gesteld dat de heksenvervolgung een bewijs is voor het bestaan van deze godinverering. Een ander ‘bewijs’ was onderzoek naar religieuze praktijken van heksen in Italië rond 1900; deze heksen zouden dezelfde rituelen en liturgieën gebruiken als de oude Romeinse Dianaculten. De huidige heksenbeweging, met Wicca als de grootste vereniging, was ondenkbaar geweest zonder deze wetenschappelijke, ‘seculiere’ theorieën.

Foto: Dedda71/Wikimedia Commons

Natuurverering

Je kunt de ‘verwetenschappelijking’ van religie ook vanuit een ander perspectief analyseren, namelijk de natuurwetenschappelijke kant. In mijn boek ga ik na hoe onderdelen van een religieuze traditie – ik noem dit een religieus ‘discours’ – nieuwe vormen krijgen in natuurwetenschappelijke context. Een voorbeeld hiervan is het ‘monisme’ dat vooral door Ernst Haeckel en Wilhelm Ostwald, allebei winnaars van de Nobelprijs, aan het begin van de twintigste eeuw gepropageerd werd.

Haeckel keert zich radicaal af van het christendom of andere theïstische religies en schuift de verering van de natuur naar voren als de enige religie die compatibel is met een strikt empirische en seculiere wetenschap. Verering van de natuur werd in die tijd bijna iets van een ‘religie voor natuurwetenschappers’, met Albert Einstein als misschien bekendste vertegenwoordiger. Wetenschappers en filosofen waren op zoek naar de vereniging van geesteswetenschap en natuurwetenschap, van metafysica en rationaliteit, van religie en wetenschap. Ze schreven tevens voor een breed publiek, zodat hun ideeën in een algemeen discours terecht kwamen. Wat Bron Taylor *dark green religion* noemt, namelijk de verering van ‘Gaia’ en de natuur als een enorm invloedrijk globaal verschijnsel, heeft zijn oorsprong in de periode rond 1900.